

דינה פורת ומרק ויצמן

יהודה באואר והברית הבין-לאומית לשימור זכר השואה (IHRA)

איך אפשר לסכם יותר מתשעים וחמש שנות חיים של יהודה באואר? במקום למנות כמקובל את מגוון פרסומיו ואת שלל העיטורים, האותות והפרסים שקיבל אנחנו מבקשים לפתוח בכמה דברים אישיים, מוכרים פחות, על יהודה באואר.

ראשית, יהודה קורא הכול – גם מחקרים שפרסמו חוקרים מנוסים וגם מאמרים ועבודות דוקטורט של תלמידי מחקר. זהו הישג לא מבוטל. בשנות השישים והשבעים היה קל למדי לחוקר שואה להישאר מעודכן במחקר, אבל בשנות השמונים גדל מאוד היקף המחקר – ספרים, מאמרים ועבודות סמינריוניות – ומאז החוקרים מתקשים יותר ויותר לעמוד בקצב. יהודה הוא אחד המעטים שאכן עומדים בו. לא זו בלבד שהוא קורא הכול בכמה שפות, אלא שהוא גם זוכר את מה שהוא קורא! והדובדבן שבקצפת: כשהוא מרצה הוא אינו זקוק לרשימות; הוא גם יכול לעמוד ולדבר שעה תמימה ללא אמצעי הגברה. הוא קורא את העיתונים החשובים ומאזין לחדשות בתשומת לב. לא מומלץ להתקשר אליו לאחר שמונה בערב, כשמתחיל שידור החדשות בטלוויזיה. הוא קורא, מאזין וצופה, ועוד בטרם החלטת אם ומתי להגיב לענייני היום הבוערים או לדעה מתגרה כלשהי, למחרת בבוקר כבר מתפרסם מאמר של יהודה בנושא, לרוב בעיתון "הארץ". יהודה אינו חושש לשנות את דעתו והוא תמיד מחפש פתרונות חדשים לשאלות היסטוריות מתמשכות. הוא אדם הדואג מעומק ליבו לעתיד הדמוקרטיה והאנושות בכלל.

ליהודה יש חוש הומור נהדר. כשפוגשים אותו בבוקר ושואלים לשלומו הוא משיב בדרך כלל: "עדיין לא החלטתי – מוקדם לדעת". תמיד יש לו דבר מה מצחיק לומר על הפרסים שקיבל, והוא לעולם אינו מרשה לעצמו להיסחף אחר מחוות כבוד. הוא לחם בשורות הפלמ"ח, השתתף בקרבות מלחמת השחרור ואיבד בהם רבים מחבריו. יחידתו הוכשרה בקיבוצים ובמשך ארבעים שנה הוא היה חבר קיבוץ שובל, מן הקיבוצים השמאלניים והשיתופיים ביותר בישראל.

יש קשר חשוב בין זהותו של יהודה כקיבוצניק ובין הקמת הברית הבין-לאומית לשימור זכר השואה (International Holocaust Remembrance Alliance – IHRA). את הקמת הגוף הזה, שנקרא תחילה כוח המשימה הבין-לאומי (The International Task Force [ITF]), יזם יהודה בשנת 2000 יחד עם ראש ממשלת שוודיה דאז יירן פרסון (Göran Persson), לאחר כינוס יוקרתי שנערך בשטוקהולם בינואר של אותה שנה. כשהוקם הארגון היו חברות בו חמש מדינות, ומייד אחר כך עשר מדינות, והעיקרון הראשון שלו

היה שכל ההחלטות יתקבלו במליאה פה אחד, ממש כמו באספות קיבוץ, כשחברי הקיבוץ מתאספים בכל מוצאי שבת. עם הזמן נעשה קשה יותר לקיים את העיקרון הזה, שכן היה צריך לשכנע שלושים וחמש מדינות להסכים לקבל החלטה מסוימת. ואף על פי כן, לא ויתרו עליו.

עוד מאפיין של חיי הקיבוץ שעיצב את כהונתו של באואר ב־ITF היה ההתנדבות. בארגון יש היום מאות חברים, הנחלקים למשלחות הדיפלומטיות של כל מדינה בראשות שר או שרה וסגנם או סגניתם ולמערך של מומחים. המומחים נפגשים בוועדות או בקבוצות עבודה כדי לתכנן פעילויות הנצחה, לחנוך ארכיונים ולעסוק בסוגיות כמו אנטישמיות והכחשת השואה, בני הרומה, חינוך מורים ועוד, ואילו המשלחות הדיפלומטיות נפגשות במליאות. המשתתפים מקבלים החזר הוצאות מלא, אבל איש אינו מקבל תשלום על הזמן או על המאמצים שהוא משקיע בפגישות. התנדבות הייתה הבסיס לפעילות במוסדות הלא־רשמיים של היישוב היהודי בארץ ישראל לפני קום המדינה – בייחוד בקיבוצים – והיא הייתה עיקרון מרכזי בארץ עוד עשרות שנים: אנשים עשו את עבודת יומם ואחר כך תרמו לחיים הציבוריים של הקהילה שהשתייכו אליה. יהודה פעל בכל מאודו לטפח אווירה חמה וידידותית בקרב החלקים השונים של ה־IHRA וליצור ארגון מסור ומחויב. זה לא היה עניין פשוט בהתחשב בלהיטותה של כל מדינה לפעול למען האינטרסים שלה עצמה ובעובדה שהתמודדות פומבית עם התפקיד שמילאה כל אחת מהן בשואה היא עול כבד למדי. על זה מבוסס הקיבוץ – על יחסים חמים בין החברים ועל ההרגשה שאתה שותף לרעיון שגדול ממך – כפי שאפשר לראות למשל ב"בין חברים"¹, אוסף סיפורים קצרים של עמוס עוז שמבוסס על קיבוצו חולדה.

בכל שנה מדינה אחרת משמשת יושבת ראש הארגון, מארחת את המליאות ומממנת את ההוצאות המקומיות, המגיעות לסכומים נכבדים. נוסף על כך כל מדינה משלמת אגרה שנתית למימון מטרת הארגון – למשל מימון השתתפות של מורים בסמינרים ביד ושם או תמיכה באתרי הנצחה ומוזיאונים חדשים. למרות ההוצאות האלה מדינות רבות שואפות להתקבל כחברות, זכות יתר שאיננה ניתנת בקלות וכרוכה בתהליך קבלה ארוך, שבמרכזו שני עקרונות: על המדינה המועמדת להיות מדינה דמוקרטית, ועליה להתמודד בכנות עם התפקיד שמילאה בשואה.

ה־IHRA לא היה ההתנסות הראשונה של באואר בהבאת החינוך בנושא השואה לתחומה של הפוליטיקה. זמן קצר לפני שהחל להיות מעורב ב־IHRA קיבל באואר הזמנה מקנצלר גרמניה הלמוט קול (Helmut Kohl) לנאום לפני הבונדסטאג ב־27 בינואר 1998. בנאום זה השמיע את ניסוחו הידוע: "אולי עלינו להוסיף עוד שלושה דיברות: אתם, ילדיכם וילדי ילדיכם לעולם לא תהיו רוצחים; אתם, ילדיכם וילדי ילדיכם לעולם לא תהיו קרבנות; וכן, אתם, ילדיכם וילדי ילדיכם לעולם, לעולם לא תהיו מתבוננים פסיביים ברצח

¹ עמוס עוז, בין חברים, ירושלים: כתר (2012).

המונים, ברצח עם או בטרגדיה הדומה לשואה². הוא חזר על הנוסחה הזאת שנתיים אחר כך, כשנאם בפורום שטוקהולם הראשון³. באותה תקופה נאם באואר גם בכינוס שנערך בווינגטון בין 30 בנובמבר ל-3 בדצמבר 1998 בנושא נכסים מתקופת השואה, עוד "מפגש בין-לאומי, בארגון ממשלתי, של ארבעים וארבע ממשלות ושלושה-עשר ארגונים לא-ממשלתיים [ש] ביקשו לדון בסוגיית הנכסים שהחרימו הנאצים"⁴.

אולי אפשר לנמק את פנייתו של באואר לעולם הפוליטי בדחייתו רבת-השנים את מה שהוא מכנה ה"מיסטיפיקציה" של השואה. זהו ניסיונם של הוגים אחדים לספק לשואה הסבר תיאולוגי, הסבר שבאואר דוחה. כפי שהוא כותב, "אולי יהיו אפילו מי שיטילו ספק ברלוונטיות של התשובות התיאולוגיות [...] זו אכן העמדה שלי עצמי [...]". התיאולוגיה של השואה [...] היא מבוי סתום⁵. ראוי לציין שזהו סימן ליושרה האינטלקטואלית של באואר, שנמנע – שלא כמו רוב ההיסטוריונים – מסיווגים מחמירים והתעמק בעבודה של אותם תיאולוגים שהתמודדו עם השואה גם כשמתח ביקורת על הפרויקט הבסיסי שלהם. תחת זאת, ההומניזם של באואר מביא אותו להרגיש "עבודתם של היסטוריונים, סוציולוגים, פסיכולוגים [עשויה להיות] פרודוקטיבית יותר"⁶. גישה זו רמזה לאפשרות לעבוד עם פוליטיקאים ודיפלומטים כשתהיה הזדמנות לעשות כן.

באואר היה קשור ל-IHRA מראשיתו. בשנת 1998 ראה ראש ממשלת שוודיה פרסון תוצאות של סקר שהראה שבקרב הנוער השוודי יש מידה רבה של בורות בנוגע לשואה. הוא היה מודאג מאוד מן התוצאות וביקש משגריר ישראל בשוודיה לסייע לו למצוא אדם שיוכל ליעץ לו איך להתמודד עם הדוח המטריד. באואר היה במקרה בביקור בשטוקהולם באותו זמן, והשגריר מסר את שמו לפרסון⁷. תחילה רצה פרסון להזמין את נשיא ארצות הברית ביל קלינטון ואת ראש ממשלת בריטניה טוני בלייר להצטרף לשוודיה ביוזמה זו,

² יהודה באואר, הרהורים על השואה (תרגום: יוסף ונקרט), ירושלים ובאר שבע: יד ושם ומכון בן-גוריון (2008), עמ' 276.

³ Yehuda Bauer, "Speech at the Ceremonial Opening of the Forum" (speech, Stockholm International Forum, Stockholm, January 26, 2000), <http://d.dccam.org/Projects/Affinity/SIF/DATA/2000/page898.html>.

⁴ Yehuda Bauer, "On Holocaust Education", in: J. D. Bindenagel (ed.), *Proceedings of the Washington Conference on Holocaust-era Assets*, Washington, DC: Government Printing Office (1999), pp. 825–828.

⁵ באואר, הרהורים על השואה, עמ' 214.

⁶ באואר דחה לראשונה את הגישה התיאולוגית ב: *The Holocaust in Historical Perspective*, Seattle: University of Washington Press (1978), pp. 30–49. הוא עדיין את מחשבותיו בהרהורים על השואה, ראו בייחוד עמ' 23–24, 193–214.

⁷ Larissa Allwork, *Holocaust Remembrance between the National and Transnational*, London: Bloomsbury Publishing (2015), p. 47.

אבל באואר עמד על כך שיוזמנו גם פולין, ישראל, גרמניה, צרפת ועוד מדינות, וכך החל הארגון את דרכו כשהוא צומח מחמש מדינות לעשר.⁸

אומנם את הניצוץ שהצית את ה-IHRA ואת העובדה שנתן לארגון מעמד פוליטי רשמי ראוי לזקוף לזכותו של פרסון, אך אין ספק שבאואר הוא שעיצב את דמותו. לא זו בלבד שבאואר הציע את קבוצת המדינות המקורית, אלא שהוא גם חיבר את מסמך היסוד של הארגון, הצהרת שטוקהולם.⁹ ההצהרה, המדגישה את "אופייה חסר התקדים של השואה", משקפת בבירור את נקודת מבטו של באואר. יתרה מזו, לדברי רחל בד-קפלן מיד ושם, באואר הוא ששכנע את יושב ראש הנהלת יד ושם אבנר שלו בחשיבות ההשתתפות בעבודת ה-IHRA.¹⁰

לבאואר היה חלק חשוב בשניים מן ההישגים הבולטים של ה-IHRA. ההישג הראשון היה הגדרת העבודה של הכחשה וסילוף של השואה, שאומצה בזמן שקנדה שימשה יושבת ראש המליאה בטורונטו ב-2013. מרק ויצמן היה מחברה הראשי של אותה הגדרה ונועץ דרך קבע בבאואר בעניין לשונה ותוכנה. זו הייתה הזדמנות להיווכח בכישוריו הפוליטיים של באואר, שהייתה מאלפת אפילו יותר. כדי שה-IHRA יאמץ רשמית צעד כלשהו או אף הגדרה כלשהי נחוצה הסכמה כללית של כל המדינות החברות, ומדינה אחת במיוחד מנעה את ההסכמה הכללית במשך כמה שנים. הקושי לא נגע להכחשת השואה הכלולה בהגדרה, שכן כולן יכלו להסכים שהכחשה כוללת היא נחלתם של ניאורנאצים ושל משטרים אנטישמיים קיצוניים כמו המשטר האיראני. הבעיה נגעה להכללת סילוף השואה בהגדרה, שכוונה לניסיונות לטיח שיתוף פעולה של מקומיים עם השלטון הנאצי, להמעית במספר הקורבנות ולטהר את שמן של האידיאולוגיות הלאומניות והאנטישמיות של ראשית ואמצע המאה העשרים. באואר הנהיג את המאבק בהדגשת הסילוף והיה פעיל בכלל ההיבטים של המערכה הפוליטית שהובילה להכללתו בהגדרת ההכחשה. חמש שנים ארך המאמץ לפתח את הטקסט ולהשיג הסכמה כללית בעניין הגדרת העבודה של ההכחשה והסילוף של השואה.

לאימוצה של הגדרת העבודה של ה-IHRA לאנטישמיות נדרשו שלוש שנים נוספות של דיונים מאומצים, וכוחים ופעילות פוליטית. רק ב-2016, במליאה שהתכנסה בבוקרשט ויושב הראש שלה היה השגריר הרומני המנוח מינאה קונסטנטנסקו (Mihnea Constantinescu), הושלמה המשימה בהצלחה. מרק ויצמן, בתפקידו כיושב ראש הוועדה

⁸ יהודה באואר, שיחה אישית, 26 בספטמבר 2021.

⁹ לטקסט של הצהרת שטוקהולם ראו: <https://www.holocaustremembrance.com/about-us/>; stockholm-declaration. ההצהרה פורסמה תחילה בלי ציון שם המחבר. באואר הזדהה בפומבי כמחברה במאמרו "Liberals, Illiberals, and Waverers: The Struggle of Our Time", *Israel Journal of Foreign Affairs* 15, 2 (2021), pp. 245–255, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23739770.2021.1949678>.

¹⁰ רחל בד-קפלן, שיחה אישית, 16 באוגוסט 2021; *Allwork, Holocaust Remembrance*, p. 53.

לאנטישמיות ולהכחשת השואה של ה-IHRA, היה ממונה על הצגתה וניווטה של ההגדרה לשם אימוצה, ובשלבם האחרונים הסתייע לשם כך בדינה פורת. אף על פי שההגדרה לא הייתה מתקבלת אילולא מאמציו ההרואיים של קונסטנטיןסקו, גם הפעם היה באואר מעורב מאוד בכל היבט של המערכה לאימוצה. הוא היה מעורב לא פחות בתמרונים הפוליטיים להשגת מטרה זו וסיכן את יוקרתו העצומה כחוקר כדי להבטיח את הצלחת המערכה. מאמציו של באואר נעו מנאומי עידוד באספות המליאה ועד ביקורים בקבוצות העבודה של המומחים ב-IHRA ובוועדות של הארגון – בכל פעם היה מלטש את המסר בדבר הצורך בהגדרה בהתאם לקהל המסוים שפנה אליו. כפי שכתב סר אנדרו ברנס (Andrew Burns), לשעבר היושב ראש הבריטי של ה-IHRA: "הוא מילא תפקיד מכריע בניווט של ה-IHRA בתוך סבך של לחצים פוליטיים מתחרים".¹¹

אבל בדומה להצלחה האקדמית של באואר, גם ההצלחה הפוליטית שלו הייתה תוצאה של עבודה מאומצת. הוא רואה בדרג הפוליטי של ה-IHRA (וגם ברבים מן המומחים) תלמידים בכוח שיש לחנכם בנוגע לשואה ולהשלכותיה. מאז הקמת ה-IHRA נפתחת כל מליאה באחת מ"דרשותיו" (כהגדרתו שלו), הרצאות שמתוכננות בקפידה מבחינת תוכן והשפעתן אבל נמסרות ללא עזרת רשימות ומתובלות בסיפורים אנושיים עזי רושם. אנדרו ברנס סיכם אותן במילים אלו: "ה'דרשות' שלו בתחילת כל ישיבת מליאה של ה-IHRA, פעמיים בשנה, כיושב ראש לשם כבוד, הן מופת לדיוק אקדמי ותשוקה עמוקה. הן תמיד מספקות לברית הנחיות חדשות ומעוררות כיווני מחקר חדשים, אך עם זאת יש בהן התעקשות על הבנה עמוקה אף יותר של סוגיות הליבה העומדות לפנינו והעצמה של תחושת הייעוד בקרב כל צירי ה-IHRA".¹²

ה-IHRA הוא כיתת הלימוד שבה הגותו של באואר על השואה מתורגמת למציאות פוליטית. הגידול המתמשך של ה-IHRA אכן הפתיע את באואר: "כן, לאמיתו של דבר אני מופתע שהוא מצליח כל כך. אני משער שהסיבה היא שהוא ממלא צורך. ייתכן שבקרוב הוא ייעשה גדול ומסורבל מדי, אבל אני לא באמת יודע".¹³ בו בזמן, הוא מדגיש את מה שכל מורה טוב יודע, שלימוד וצמיחה יכולים להתרחש בדרכים לא צפויות חרף כל המחשבה והתכנון המקדימים. לדברי באואר, "ה-ITF/IHRA גיבש את שליחותו בדרך של ניסוי וטעייה ולא באמצעות תוכנית מקיפה כלשהי. הארגון, שנוצר כארגון זמני, התפתח – די מעצמו – לכדי כלי פוליטי חשוב לשימור זכר השואה ולחינוך ולמחקר בנושא השואה".¹⁴

הגידול של ה-IHRA אינו חף מבעיות. הביקורת המוכרת ביותר על הגדרת העבודה של האנטישמיות היא שהגדרה זו כוללת התייחסויות לצורות של אנטישמיות שבאות לידי

¹¹ אנדרו ברנס, שיחה אישית, 9 בספטמבר 2021.

¹² שם.

¹³ באואר, שיחה אישית, 26 בספטמבר 2021.

¹⁴ שם.

ביטוי בפעולות נגד ישראל, אבל גם סוגיות אחרות מדגימות את המכשולים העומדים לפני באואר ועמיתיו. למשל, כפי שמציין דוד זילברקלנג, היסטוריון ביד ושם, מאז נוסד ה-IHRA ניסה באואר "להתמודד גלויות עם העבר – במדינות הקומוניסטיות וגם במדינות אחרות".¹⁵ ואולם כיום כמה מן המדינות האלה, ובייחוד פולין והונגריה, חזרו להיות תְּכָרוּת "לא־ליברליות" שקוראות תיגר על המציאות של הנרטיב ההיסטורי של השואה בהן ועל היבטים רבים אחרים של החברה הליברלית.¹⁶ זילברקלנג ועמיתו ביד ושם רוברט רוזט מצביעים שניהם על הדגש שבאואר שם על שימור ההתמקדות של ה-IHRA בשואה לנוכח ניסיונות להרחיב את גבולות הפעולה של הארגון ולדלל אותה. (באואר מדגיש תכופות את האנטישמיות שבבסיס השואה; הוא טען למשל ש"הגרסה הנאצית לאנטישמיות עשתה משהו שגרסאותיה האחרות מעולם לא עשו: היא תרגמה את התיאוריה לפרקטיקה".¹⁷) שניהם גם מוסיפים שההצלחה של ה-IHRA לשמור על הרכב המדינות החברות בו היא הישג חשוב שמשקף את החזון הכולל של באואר לארגון.¹⁸

ההשפעה של באואר על ה-IHRA הגיעה עד למבנה התפעולי שלו: הוא תמך מאוד בדרישה להסכמה כללית. הוא אף הדגיש בעקביות את הצורך בהקשבה של הדרג הפוליטי לקולות המומחים ואת הצורך לדבוק בתיעוד ההיסטורי. בסופו של דבר, ה-IHRA היה בעבור באואר "גוף של ממשלות חסר תקדים (ולגמרי לא מתוכנן) שמספק מטיייה פוליטית לניסיונות של מומחים להשפיע על חינוך, הנצחה ומחקר בנושא השואה. אין לו מקבילה בשום מקום אחר".¹⁹

לסיכום, יש חוקרים שמתמזל מזלם להטביע את חותמם בעולם באמצעות עבודתם האקדמית. אחרים שואפים למלא את תפקיד האינטלקטואל המשפיע על הציבור ולעיתים הם אכן ממלאים תפקיד זה. אם אנחנו מקבלים את ההגדרה של צ' רייט מילס, שאינטלקטואל בעל השפעה ציבורית הוא אדם שמשמש "מצפן מוסרי לחברה שלו",²⁰ כי אז יהודה באואר – באמצעות התפקיד המכריע שמילא בהקמת ה-IHRA ובעיצוב דמותו – אכן גייס את ההבנה המחקרית המעמיקה שלו כדי לקדם אקטיביזם פוליטי מעשי בשירות הומניזם ליברלי, לתועלת כולנו.

¹⁵ דוד זילברקלנג, שיחה אישית, 16 באוגוסט 2021.

¹⁶ Bauer, "Liberals, Illiberals, and Waverers".

¹⁷ ראו למשל: Amos Goldberg, "An Interview with Prof. Yehuda Bauer", *Yad Vashem Shoah Resource Center* 18 (January 1998), https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20203856.pdf.

¹⁸ זילברקלנג, שיחה אישית; רוברט רוזט, שיחה אישית, 16 באוגוסט 2021.

¹⁹ באואר, שיחה אישית, 26 בספטמבר 2021.

²⁰ Daniel C. Brouwer, *On Knowledge and Power*, p. 611 and Catherine R. Squires, "Public Intellectuals, Public Life and the University", in: Amitai Etzioni and Alyssa Bowditch (eds.), *Public Intellectuals: An Endangered Species*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield (2006), p. 34.